

Appingedam, Nicolaïkerk II (Gr.)

Een Inventariserend Archeologisch
Veldonderzoek en Archeologische
Begeleiding

Steekproefrapport 2007-07/04

*Appingedam, Nicolaïkerk II (Gr.)
Een Inventariserend Archeologisch
Veldonderzoek en Archeologische Begeleiding*

Een onderzoek in opdracht van
W. van der Veen architecten

Steekproefrapport 2007-07/04
ISSN 1871-269X
auteur: drs. C. Tulp (senior archeoloog)

Foto's en tekeningen zijn gemaakt door de
Steekproef bv, tenzij anders vermeld.

© De Steekproef bv, Zuidhorn, september 2007

Niets uit deze uitgave mag worden
vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt
zonder bronvermelding.

De Steekproef bv aanvaardt geen
aansprakelijkheid voor eventuele schade
voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen
of het gebruik van de resultaten van dit
onderzoek.

De Steekproef bv
Archeologisch Onderzoeks- en Adviesbureau
Hogeweg 3
9801 TG Zuidhorn

<i>telefoon</i>	050 - 5779784
<i>fax</i>	050 - 5779786
<i>internet</i>	www.desteekproef.nl
<i>e-mail</i>	info@desteekproef.nl
<i>kvk</i>	02067214

Inhoud

Samenvatting

1 Inleiding	1
1.1 Aanleiding en doel	1
1.2 Locatie	3
2 Bureauonderzoek	5
2.1 Bronnen	5
2.2 Resultaten van het bureauonderzoek	6
2.3 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel	10
3 Booronderzoek	11
3.1 Plan van Aanpak	11
3.2 Resultaten booronderzoek	11
4 Archeologische begeleiding	13
4.1 Doel en onderzoeksvragen	13
4.2 Plan van Aanpak	13
4.3 Resultaten begeleiding	14
5 Conclusies en advies	24

Appendix:

-Dateringen

-Boorstaten

-Sporenlijst en Vondstenlijst

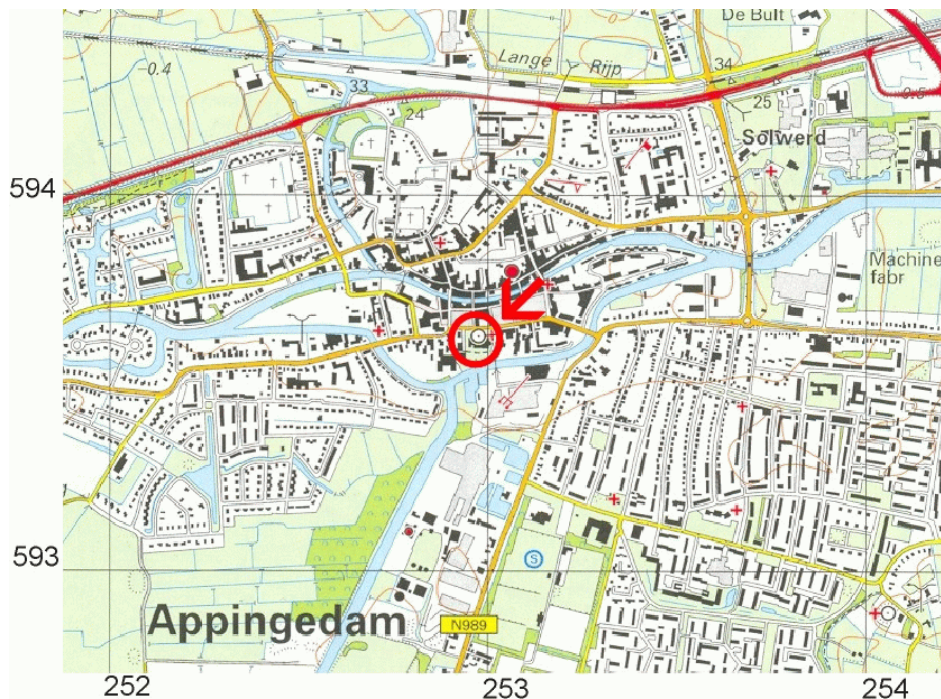
-Programma van Eisen

Samenvatting

Bij de Nicolaïkerk te Appingedam, gemeente Appingedam (Groningen), heeft op 2 juli 2007 een inventariserend archeologisch veldonderzoek plaatsgevonden. Aanleiding voor het onderzoek was de voorgenomen nieuwbouw tussen de kerk en de Franse School. Hierbij zal de bodem worden verstoord.

Doel van het onderzoek was het bepalen of mogelijke archeologische waarden in het plangebied aanwezig zijn en in hoeverre deze door de voorgenomen bodemingrepen worden bedreigd.

Om de bodemopbouw te bepalen en archeologische indicatoren op te sporen zijn zes edelmanboringen geplaatst met een diameter van 10 cm. Onder een dunne laag opgebracht zand was een ongeveer 100 cm dikke laag aanwezig met puin, houtskool, recent baksteen, scherven tegels en menselijk botmateriaal, waaronder schedelfragmenten. Hieronder bevindt zich een natuurlijk, donker blauwgrijs kleipakket met schelpen. Na overleg met de provinciaal archeoloog is bij de snel erop volgende graafwerkzaamheden een archeologische begeleiding uitgevoerd op 9 tot en met 12 juli 2007. Tijdens deze graafwerkzaamheden tussen de kerk en de Franse School zijn onder andere resten van houten grafkisten en menselijke skeletdelen aangetroffen.

Figuur 1. Appingedam, Nicolaïkerk II: ligging van het onderzoeksgebied. De ligging van de Nicolaïkerk is met een rode cirkel en een pijl aangegeven. [Naar: ANWB, 2004. *Topografische Atlas Groningen 1:25000*. ANWB bv, Den Haag; een blok geeft een vierkante kilometer aan.]

1 Inleiding

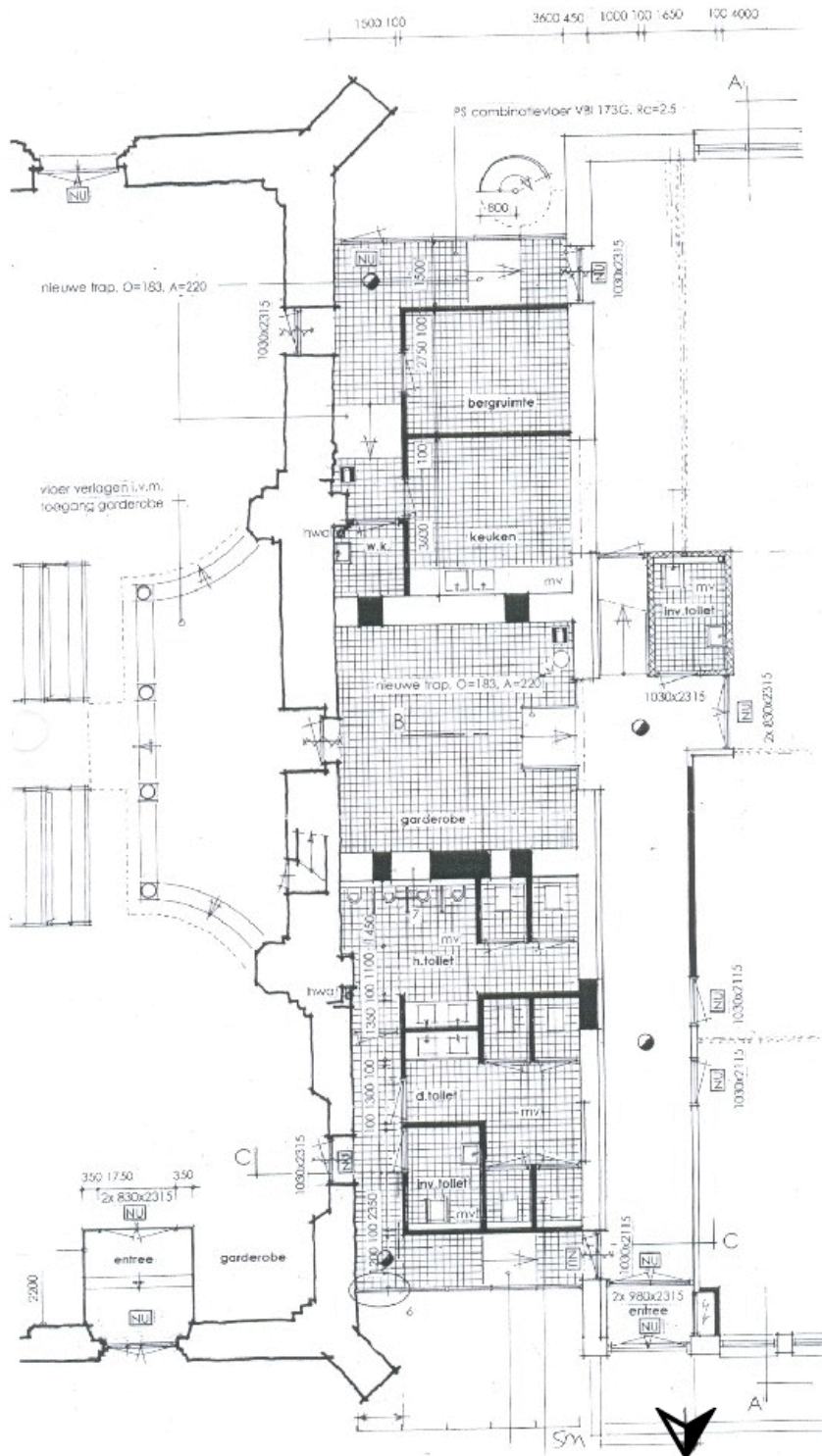
1.1 Aanleiding en doel

In opdracht van W. van der Veen architecten, vertegenwoordigd door dhr. W. van der Veen, is in Appingedam, gemeente Appingedam, een terrein onderzocht op het voorkomen van archeologische waarden (zie Figuur 1). Het plangebied was ten tijde van het onderzoek reeds ontdaan van bestrating en eveneens waren grafzerken van het zuidelijke deel van het plangebied verwijderd (zie Figuur 2). De aanleiding voor het onderzoek is de geplande bouw van een bergruimte en keuken in het zuidelijke deel van het plangebied en toiletten in het noordelijke deel. In het midden loopt reeds een gang die de beide gebouwen verbindt en deze zal worden omgebouwd tot een garderobe (zie Figuur 3).

Figuur 2.

Appingedam, Nicolaikerk II. De foto linksboven is het noordelijke deel van het plangebied, genomen in de richting van het zuiden. De foto rechtsboven is in het noordelijke gedeelte genomen richting het noorden. Hier zijn boringen 1 tot en met 3 uitgevoerd. De foto onder is het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied. Deze foto is genomen vanuit het zuiden in de richting van het noorden (boringen 4 tot en met 6). De muur met de twee ramen is de gang tussen de Franse School links en de kerk rechts.

Figuur 3. Appingedam, Nicolaïkerk II. De bouwplannen in het plangebied, met links de kerk en rechts de Franse school. Het noorden is hier naar beneden gericht.

Het inventariserend booronderzoek bestaat uit een bureauonderzoek en een veldonderzoek. Het doel van het bureauonderzoek is het opstellen van een archeologisch verwachtingsmodel van het gebied aan de hand van beschikbare archeologische plus bodemkundige en historisch-geografische informatie. Tijdens het veldonderzoek is dit verwachtingsmodel getoetst. Het doel van het inventariserend veldonderzoek is in de eerste plaats het lokaliseren van eventuele archeologische indicatoren, zoals artefacten, houtskool of afvallagen. In de tweede plaats heeft het veldonderzoek tot doel om de gaafheid van het bodemprofiel vast te stellen om de kans op eventuele onverstoorde archeologische grondsporen te bepalen.

Na het inventariserend booronderzoek is een archeologische begeleiding uitgevoerd van de graafwerkzaamheden. Het doel van de archeologische begeleiding is het lokaliseren en veiligstellen van eventuele archeologische waarden: archeologische artefacten en grondsporen. Tijdens het onderzoek is het menselijk skeletmateriaal verzameld voor herbegraving door de gemeente.

1.2 Locatie

De Nicolaïkerk bevindt zich binnen de historische kern van Appingedam, ten zuiden van het Damsterdiep. De kerk ligt tussen de Borglaan in het westen en de weg De Smederij in het oosten. Ten noorden van het plangebied loopt de Wijkstraat (zie Figuren 1 & 2). Het plangebied ligt tussen de kerk en de Franse School en wordt doorsneden door een gang, waardoor er een noordelijk en een zuidelijk deel is ontstaan van elk ongeveer 55 m². Voor de overige administratieve gegevens wordt verwezen naar Tabel 1.

Tabel 1. Appingedam, Nicolaïkerk II. Administratieve gegevens van het onderzoeksgebied.

Provincie	Groningen
Gemeente	Appingedam
Plaats	Appingedam
Toponiem	Nicolaïkerk
Kaartblad	07F
Coördinaten traject	NO - 252,961/593,623 ZO - 252,961/593,593 ZW - 252,955/593,596 NW - 252,956/593,622
Bevoegd gezag	Gemeente Appingedam
Opdrachtgever	W. van der Veen architecten
ARCHIS CIS-code	23272
ISSNnr.	1871 - 269X
Omvang plangebied	twee delen van circa 11x5 meter: 110 m ²
Steekproef projectcode	2007-07/04
NAP hoogte maaiveld	circa 1,5 meter +NAP
maximale diepte onderzoek	180 cm onder het maaiveld
Uitvoering van het veldwerk	inventariserend booronderzoek: 2 juli 2007 archeologische begeleiding: 9 tot en met 12 juli 2007
Beheer en plaats documentatie	De Steekproef bv / Noord-Nederlands Archeologisch Depot Nuis / RACM

2. Bureauonderzoek

2.1 Bronnen

Voor de aanvang van de begeleiding is de bestaande relevante kennis van de onderzoekslocatie verzameld. Daartoe zijn de onderstaande bronnen in Tabel 2 geraadpleegd. De locatie bevindt zich in de bebouwde kom, waardoor een aantal gebruikte kaarten, zoals de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW), geen gegevens weergeven van dit terrein.

Tabel 2. Appingedam, Nicolaïkerk II. Geraadpleegde bronnen.

<p>ANWB, 2004. <i>Topografische Atlas Groningen 1:25000</i>. ANWB bv, Den Haag, k.31.</p> <p>Centraal Archeologisch Archief (CAA) en Centraal Monumenten Archief (CMA) van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) [ARCHIS].</p> <p>Exaltus, R. 2006. <i>Appingedam - Nicolaïkerk (Gr.). Een archeologische begeleiding</i>. De Steekproef 2006-07/11. Zuidhorn.</p> <p>Hoft, A. 1990. <i>Vissen rond de Floem. Een Bijdrage tot het Historisch-Topografisch Onderzoek van de Ontwikkeling van de Stad Appingedam tot 1810</i>. Wolters-Noordhoff bv/Egbert Forsten, Groningen.</p> <p><i>Indicatieve Kaart Archeologisch Waarden (IKAW)</i></p> <p><i>Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA) versie 3.1</i>. College voor de Archeologische Kwaliteit (www.sikb.nl).</p> <p><i>Nicolaïkerk Appingedam</i>. Informatieboekje De Hervormde Gemeente.</p> <p>Schroor, M. 2003. <i>De Atlas van Kooper: oude kaarten van de provincie Groningen</i>. Profiel Uitgeverij, Bedum.</p> <p>Snijders, F.L. 1985. <i>Fysische Geografie in de Provincie Groningen</i>. Fysisch geografische kaart van de provincie Groningen 1:50000. Provinciale Planologische Dienst Groningen.</p> <p>Stichting voor Bodemkartering, 1985. <i>Bodemkaart van Nederland 1:50000. Blad 7 Oost Groningen</i>. StiBoKa, Wageningen</p> <p>Tulp, C. 2002. Appingedam: Saneringsput, De Wierde. Kort verslag van de archeologische waarnemingen op 15 november 2001. De Steekproef 2002-01/2 (briefrapport). Groningen.</p> <p>12 Provinciën. 2005. <i>Luchtfoto Atlas Groningen 1:14 000</i>. Uitgeverij 12 Provinciën, Landsmeer, p.63.</p> <p>12 Provinciën 2006/2007. <i>Atlas van Topografische Kaarten. Nederland 1955-1965</i>. Uitgeverij 12 Provinciën, Landsmeer, k.30.</p> <p>Uitgeverij Nieuwland, 2006. <i>Grote Historische Topografische Atlas ±1900-1930. Groningen 1 : 25 000</i>. Uitgeverij Nieuwland, Tilburg, k.65.</p> <p>Versfelt, H.J. & M. Schroor, 2005. <i>De Atlas van Huguenin: Militair-topografische kaarten van Noord-Nederland 1819-1829</i>. Heveskes Uitgevers, Groningen/Veendam, k.90.</p> <p>www.dewoonomgeving.nl (kadastrale kaarten midden 19^e eeuw)</p>

2.2 Resultaten van het bureauonderzoek

Bodem

Het plangebied zelf is wegens ligging in de bebouwde kom niet gekarteerd voor de bodemkaart. Rondom Appingedam bestaat de bodem echter voornamelijk uit een knippoldervaaggrond met zavel en lichte klei in het noorden en oosten en met zware klei in het zuiden en zuidwesten (classificatie bodemkaart respectievelijk kMn68C, kMn63C, kMn43C en kMn48C met grondwatertrap V: gemiddeld hoogste grondwaterstand minder dan 40 cm en gemiddeld laagste grondwaterstand meer dan 120 cm onder het maaiveld). In het zuidwesten komt moerig materiaal voor, beginnend dieper dan 80 cm en doorgaand tot meer dan 120 cm onder het maaiveld (toevoeging 'v'). Rondom de bebouwde kom van Appingedam is een viertal wierden gelegen.

Fysisch-geografisch gezien ligt Appingedam op een vlakke getij-afzettingenvlakte (classificatie fysisch-geografische kaart Mv2; 'M' staat voor Marien: vormen ontstaan door water met getij-Invloed, al dan niet menselijk beïnvloed). Het plangebied zelf is eveneens op deze kaart niet gekarteerd wegens de ligging in de bebouwde kom.

Archeologie

Voor meldingen van archeologische terreinen en archeologische waarnemingen in en rond het plangebied zijn de databestanden van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) geraadpleegd, namelijk het Centraal Archeologisch Archief (CAA) en het Centraal Monumenten Archief (CMA) (zie Figuur 4). De Nicolaïkerk ligt in de historische kern van Appingedam [ARCHIS-nummer 5618]. In 1949 is door de Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB, tegenwoordig RACM) in de kerk een muurrestant opgegraven [ARCHIS-nummer 9959]. Bij de kerk is ook de vondst van een leren schoen uit de Middeleeuwen gemeld [ARCHIS-nummer 238385; geen gegevens over de vondstomstandigheden]. Direct ten westen van de Nicolaïkerk is een waarneming bij graafwerkzaamheden gedaan waarbij een dikke cultuurlaag is ontdekt [ARCHIS-nummer 45444].

Buiten het terrein van de kerk, maar binnen de oude kern van Appingedam is nog een vijftal meldingen van archeologische vondsten gedaan. Meldingen 24000, 39850 en 40096 betreffen vondsten die tijdens het uitgraven van kelders van huizen zijn gedaan. Hierbij zijn metalen voorwerpen, waterputten, een beerput, fragmenten aardewerk en maalsteen, leer en dierlijk bot uit de late Middeleeuwen gevonden. ARCHIS-nummer 238386 betreft het onderzoek tijdens de restauratie van de Nederlands-Hervormde kerk in 1949, terwijl waarneming 238009 scherven kogelpot-aardewerk en geglazuurd aardewerk en recent puin beschrijft. Direct ten oosten van de historische kern van de stad zijn resten van een kalkoven

gevonden, die waarschijnlijk na 1850 is afgebroken [ARCHIS-nummer 134242].

Tabel 3. Appingedam, Nicolaïkerk II. Archeologische waarden in de omgeving van het plangebied, voor de dateringen wordt verwezen naar Appendix 1.

ARCHIS-nrs	RD-coördinaten	Omschrijving	Datering
CMA			
169/07F-039	252,762/594,051	wierde: het oudste deel van Appingedam klooster 'Appinge', gebouwd in 1328; in 1705 werden de laatste resten van het klooster gesloopt	vanaf late ijzertijd late Middeleeuwen
5618/07F-061	252,995/593,751	historische kern van Appingedam met het terrein van versterkt huis West-Snelgersma	vanaf late Middeleeuwen
11814/07F-140	252,676/594,034	vormt samen met CMA169 de dorpswierde van Appingedam; ringsloot is vervangen door rondweg	vanaf ijzertijd
CAA			
9959/07FZ-13	252,970/593,610	muurrestant van Nicolaïkerk: opgraving ROB in 1949	late Middeleeuwen
24000/07FZ-27	252,950/593,700	gevonden in kelder voormalig steenhuis: 1 bronzen gesp en een hanger van tin/lood legering	late Middeleeuwen
27279/07FN-38	252,820/593,950	10 stukken afval koperlegering	onbekend
39850/07FZ-27	252,950/593,700	bij uitgraven kelder is een haard, waterput, beerkuil gevonden; onbekend aantal fragmenten kogelpot, 1 maalsteenfragment; 1 fragment ijzeren mes; bot, dakpannen en leer uit put; kloostermoppen; onbekend aantal scherven steengoed; 1 zilveren rekenpenning	late Middeleeuwen- Nieuwe tijd
40096/07FZ-27	252,950/593,700	bij uitgraven kelder is een fragment maalsteen gevonden, eveneens 1 scherf steengoed aardewerk, bewerkt zandsteen, roodbakend geglaazuurd aardewerk, 1 loden gewicht, scherven majolica-aardewerk, 1 waterput, metaal afval	late Middeleeuwen- Nieuwe tijd
45444/07FN-46	252,935/593,610	waarneming naast de Nicolaïkerk: een cultuurlaag van maximaal 1,8 meter dikte	onbekend
45445/07FN-66	252,740/593,920	flank van De Wierde ligt buiten het beschermde monument; tijdens waarneming een donkere organische laag, dierlijk botmateriaal en scherven aardewerk, 1 glis	late Middeleeuwen- Nieuwe tijd
134242/07FN-65	253,380/593,900	kalkoven: uitbraakspoor met brokken klei en puin met erlangs 7 palen; oven waarschijnlijk na 1850 afgebroken; 1 scherf kogelpot aardewerk; dakpanfragment; 1 fragment glazen beker; 1 pijpenkop; 6 scherven rood geglaazuurd aardewerk	Middeleeuwen- Nieuwe tijd
238009/07FN-34	253,290/593,880	1 kloostermop, ongekend aantal scherven kogelpot, puin, geglaazuurd aardewerk, runderschedel, bakstenen afvoergoot, puinlaag met 19e/20e eeuws materiaal	vanaf late Middeleeuwen
238385/07FZ-39	252,970/593,620	1 onderdeel van leren schoen	Middeleeuwen
238386/07FN-47	253,060/593,790	onderzoek tijdens restauratie in NH-kerk in 1949; de oude kruiskerk uit 1250 was van baksteen; deel oude torenmuur, grafzerken, kloostermoppen, delen tegelvloer	late Middeleeuwen

Ten noordwesten van de historische kern liggen twee terreinen van archeologische waarde, waarvan er één beschermd is. Nummer 169 betreft een oud deel van Appingedam met resten van het klooster ‘Appinge’, gebouwd in 1328 na Chr. ARCHIS-nummer 11814 vormt samen met het andere terrein de dorpswierde van Appingedam. Bij deze twee terreinen zijn resten van koperbewerking gevonden [ARCHIS-nummer 27279]. De flank van de wierde loopt tot waarnemings-nummer 45445 door. In een bouwput is tijdens een archeologische waarneming een donkere organische laag aangetroffen met scherven aardewerk, een benen glis (schaats) en ander dierlijk botmateriaal.

Historische geografie

De Wijkstraat, waaraan de Nicolaïkerk ligt, is volgens de publicatie van Hoft [1990, p. 155-167] een van de oudste straten van Appingedam. De straat vormt de verbinding tussen de oostelijke en westelijke wierde. De kerk heeft zeven bouwfasen gekend vanaf circa 1225 na Chr. Tijdens restauratiewerkzaamheden in 1948-1954 zijn oude funderingen gevonden. Aan de westzijde van de kerk is in het begin van de 19^e eeuw een school aangebouwd, die aan het einde van de eeuw vervangen is door de Franse School. Deze school is (in ieder geval ten dele) op de fundamenten van de west-toren gebouwd. Deze toren werd in 1557 afgebroken wegens verzakking en druk tegen de kerkmuur. Op de plek van de huidige toren is toen een nieuwe toren gebouwd die in 1835 is gesloopt. Figuur 5 laat de kerk zien in de periode 1819-1829.

Figuur 5. Appingedam, Nicolaïkerk II. Een detail uit de historische atlas van Huguenin met kaarten uit 1819-1829. De ligging van de Nicolaïkerk is met een rode ellips aangegeven.

2.3 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

Op de Indicatieve Kaart voor Archeologische Waarden (IKAW) is het plangebied niet gekarteerd wegens de ligging in de bebouwde kom van Appingedam. Het terrein ligt binnen de historische kern van de stad en grenst aan de westzijde van de Nicolaïkerk uit circa 1225 na Chr. Het is bekend dat er tegen het westen van de kerk een eerdere toren is gebouwd, die in 1557 is afgebroken. Mogelijk zijn hier nog delen van de funderingen van te vinden, alhoewel volgens de gebruikte literatuur de toren deels bebouwd is met een portaal of de Franse School. Archeologische indicatoren kunnen hiervan zijn puin, kloostermoppen of andere bouwmaterialen.

Tijdens een eerdere begeleiding in 2006 door De Steekproef [Exaltus 2006] zijn aan de noordzijde van de kerk puinresten en menselijke skeletresten aangetroffen in een verstoorde laag. Rond circa 80-90 cm boven het NAP waren resten van grafkisten aanwezig, voornamelijk de bodemplaten en de onderste centimeters van de wanden van grafkisten. Vondsten die tijdens de begeleiding zijn gedaan betreffen fragmenten grafzerken, enkele kleine scherven groen en geel geglaazuurd aardewerk, beslag van grafkisten en metalen voorwerpen als munten, een deel van een koperen gesp en kleine stukjes brons die mogelijk van een gegoten kerkklok afkomstig zijn. Verwacht wordt dat er tijdens dit booronderzoek skeletmateriaal -al dan niet uit verstoorde lagen- zal worden opgeboord. Eveneens kunnen archeologische indicatoren zoals de bovengenoemde vondsten worden aangetroffen.

In het noordelijke deel van het plangebied lopen leidingen, waardoor de bodem hier verstoord zal zijn. In het zuidelijke deel ligt een riool. Verder is direct ten noorden van de kerk tijdens de begeleiding in 2006 een verstoorde bovenlaag aangetroffen met puin en skeletresten. Verwacht wordt dat de bovengrond hier ook zal zijn verstoord, met name omdat de toren in de 16^e eeuw is afgebroken.

3 Booronderzoek

3.1 Plan van Aanpak

In het twee keer circa 55 m² grote terrein zijn zes boringen geplaatst: nummers 1 tot en met 3 in het noordelijke deel en 4, 5 en 6 in het zuidelijke deel. De boringen zijn aan de bestaande bebouwing ingemeten. Bij het bepalen van de boorlocaties is rekening gehouden met de ligging van leidingen en het riool.

Voor het inventariserend booronderzoek is gebruik gemaakt van een edelmanboor met een diameter van tien centimeter in combinatie met een puinboor, een breekijzer en een schep. Bij weerstand zijn steeds drie pogingen ondernomen een boring op circa 75 cm afstand van de oorspronkelijke boorlocatie uit te voeren. Alle opgeboorde grond is doorzocht op archeologisch materiaal zoals aardewerk, bot, puin en houtskool. Daartoe is het sediment in de boor laagsgewijs afgesneden en is de grond doorbrokkeld. Op deze wijze is bepaald in welke mate de bodem intact is en wat de kans op de aanwezigheid van archeologische lagen en/of grondsporen is.

Daarnaast zijn de diepte, lithologie en kleur (m.b.v. Munsell) bepaald alsmede alle overige bijzonderheden zoals roestvlekken, puinresten, grind, e.d. De diepte van de boringen varieert van 45 tot 185 cm onder het maaiveld. De hoogten van alle boorlocaties zijn met behulp van een waterpas-instrument bepaald ten opzichte van NAP. Hiervoor is gebruik gemaakt van het dichtstbijzijnde NAP-punt (nummer 7F102: toren Raadhuis Wijkstraat, bij de poort; 2,571 boven NAP). Voor de NAP-hoogtes van de afzonderlijke boorpunten wordt verwezen naar de boorstaten in Appendix II. Er is eveneens aan het oppervlak gekeken naar de aanwezigheid van archeologische indicatoren.

Tijdens dit veldonderzoek is het verwachtingsmodel zoals geformuleerd in hoofdstuk 2.3 getoetst.

3.2 Resultaten booronderzoek

Het booronderzoek heeft plaats gevonden op 2 juli 2007. In totaal zijn ten westen van de Nicolaïkerk zes boringen geplaatst (zie Figuur 5). Voor beschrijvingen per boorlocatie wordt verwezen naar Appendix II.

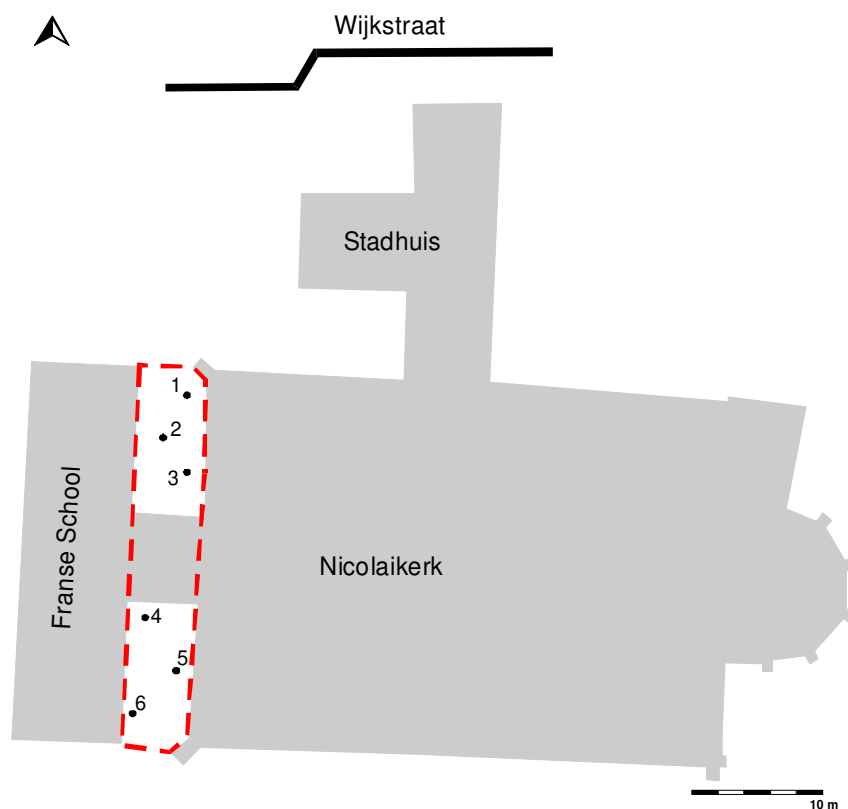
Bodem

Ten noorden van de bestaande gang tussen de kerk en de Franse School zijn boringen 1, 2 en 3 geplaatst. De eerste tien centimeter in dit gedeelte was opgebracht zand. Hieronder bevindt zich een kleiige puinlaag. Deze puinlaag bestaat uit voornamelijk moderne fragmenten baksteen (hardgebakken met cement), wat houtskool, recente tegel-fragmenten, en resten menselijk bot. Boring 1 kon niet diep worden doorgezet door een grote hoeveelheid baksteen, dat mogelijk op de aanwezigheid van een fundering kan duiden.

Boringen 2 en 3 zijn tot in de natuurlijke, donkerblauwgrijze klei doorgezet, tot een diepte van respectievelijk 125 en 115 cm onder het maaiveld. Het zuidelijke deel laat hetzelfde beeld zien. Hier is ongeveer vijf centimeter opgebrachte grond aanwezig, gevolgd door de verstoorde laag. Bij boringen 4 en 6 zijn in deze laag bot-fragmenten en fosfaten waargenomen. Ter hoogte van boring 4 bevatte de bodem baksteen tot een diepte van 180 cm onder het maaiveld. Bij boring 6 begint de natuurlijke laag 155 cm onder het oppervlak. In het zuidoosten van het zuidelijke deel (ter hoogte van boring 5) hadden tot voor kort grafzerken gelegen. Boring 5 liet echter een zwaar verstoorde bodem zien met op een diepte van 65 cm weerstand van bakstenen of een tegelvloer. De grafzerken bleken na een restauratie van de kerk daar te zijn neergelegd.

Archeologie

In de verstoorde laag onder het opgebrachte zand blijkt zowel recent als ouder materiaal aanwezig te zijn. Er is in boringen 2, 3, 4 en 6 skeletmateriaal in de boor waargenomen; op de laatstgenoemde twee boorlocaties in combinatie met fosfaten.

Figuur 5:

Appingedam, Nicolaïkerk II: boorpuntenkaart. De begrenzing van het plangebied is aangegeven met een rode onderbroken lijn. De genummerde punten geven de uitgevoerde boringen weer. De RD-coördinaten zijn genomen van het in rood weergegeven plangebied, namelijk NO - 252,956/593,622; ZO - 252,961/593,593; ZW - 252,955/593,596; NW - 252,956/593,622.

4 Archeologische begeleiding

4.1 Doel en onderzoeksvragen

De archeologische begeleiding had het karakter van een Archeologische Begeleiding met beperkte verstoring. Gezien de werkzaamheden is dit het enige onderzoek binnen het Verdrag van Malta en de KNA 3.1 dat kon worden uitgevoerd. De bodem is namelijk al in grote mate verstoord en veel skelet-materiaal is niet meer in context. Dit was ook het geval bij de eerder uitgevoerde begeleiding ten noorden van de kerk. Door de beide smalle delen tussen de Franse School en de kerk lopen leidingen en een riool. Verder onderzoek (bijvoorbeeld door middel van een proefsleuf of vlakdekkende opgraving) is bij deze werkzaamheden gezien de geringe grootte van het terrein niet mogelijk. Het Programma van Eisen is gebaseerd op een opgraving, maar na overleg met de provinciaal archeoloog is besloten een begeleiding uit te voeren.

Het doel van deze begeleiding is het veiligstellen van archeologische waarden die kunnen worden aangetroffen bij de graafwerkzaamheden. De graafwerkzaamheden vinden plaats tijdens het uitgraven van grond tussen de Franse School en de Nicolaïkerk ter voorbereiding op de bouw van toiletten, keuken en bergruimte. Bij deze werkzaamheden zullen de - mogelijk deels nog intacte - archeologische waarden worden verstoord. Het is mogelijk dat er nog funderingsresten van de westelijke kerktoren aanwezig zijn. Het menselijk skelet-materiaal zal worden verzameld voor herbegraving door de gemeente.

In het Programma van Eisen staan de onderzoeksvragen geformuleerd (zie Appendix I):

- 1 - Zijn in het onderzoeksgebied (funderings-)resten van de oorspronkelijke toren van de kerk aanwezig?
- 2 - Zijn er op de onderzoekslocatie nog andere archeologische indicatoren aanwezig van stedelijke ophogingslagen, wierdelagen, ophogingslagen van het kerkhof, funderingsresten van voorganger van de Franse School, resten van begravingen?
- 3 - En zo ja, wat is de omvang, ouderdom, gaafheid en conserveringsgraad van deze resten?

4.2 Plan van Aanpak

Tussen 9 tot en met 12 juli 2007 is de archeologische begeleiding van de ruimte tussen de Franse School en de Nicolaïkerk uitgevoerd. Hierbij wordt verwezen naar het verwachtingsmodel in het Programma van Eisen. Verwacht kunnen worden resten van funderingen van de westelijke kerktoren en de voorganger van de Franse School. Anorganische artefacten zijn dan bouwmaterialen, glas, metaal en aardewerk. Het organisch materiaal zal voornamelijk uit menselijke skeletresten en resten van houten kisten bestaan. De te verwachte complexiteit is gemiddeld.

De begeleiding had het karakter van een Archeologische Begeleiding met beperkte verstoring. Hier is voor gekozen na overleg met de provinciaal archeoloog wegens de aan te treffen verstoring en de geringe grootte van de te onderzoeken delen. Een Archeologische Begeleiding met beperkte verstoring houdt in dat bij het aantreffen van sporen en vondsten een zo volledig mogelijke documentatie volgt. Sporen werden ingemeten, getekend schaal 1:20 en gefotografeerd. De vondsten (voornamelijk uit verstoorde lagen) zijn verzameld en gefotografeerd. De beperking van de begeleiding is dat de ontgravingsdiepte voor de archeologie gelijk is aan die voor de graafwerkzaamheden voor de geplande nieuwbouw.

Er is gebruik gemaakt van de machine bediend door de machinist van de uitvoerder, Boerbouw. De graafwerkzaamheden zijn met een gladde bak uitgevoerd en in lagen met een dikte van circa 10 cm. De gegraven delen zijn geïnspecteerd door een team van De Steekproef bestaande uit een senior archeoloog en een archeoloog. Het werk werd uitgevoerd in samenwerking met een amateur archeoloog/historicus. De gegraven oppervlakten zijn met een metaaldetector onderzocht. Bij het aantreffen van archeologische resten in de putten werd tijd gegeven, zodat de archeologen deze naar behoren konden documenteren. Voor documentatie en monsternamen is gewerkt conform KNA 3.1, maar niet geheel conform het PvE omdat dit was opgesteld voor een opgraving in plaats van een begeleiding.

4.3 Resultaten begeleiding

De graafwerkzaamheden zijn eerst in het zuidelijke deel begeleid op 9 en 10 juli 2007, terwijl het noordelijke deel op 10, 11 en 12 juli is begeleid. Hieronder volgt een beschrijving van de sporen en vondsten. Voor een lijst wordt verwezen naar Appendix III.

Sporen

De meeste sporen die tijdens de graafwerkzaamheden zijn aangetroffen, zijn menselijke graven (in totaal elf graven). Door latere verstoringen (onder andere het graven van rioolbuizen, leidingen en de bouw van de Franse School) zijn de graven verstoord. Over het algemeen waren alleen de onderplank en de onderkant van de zijanten van de grafkisten aanwezig, samen met een deel van het skelet. De vulling van de kisten bestaat verder uit ingezakte kleigrond met veel puin.

In het zuidelijke deel werden in totaal zeven resten van begravingen aangetroffen [F1, F4 tot en met F9]. Van het meest noordelijke skelet [F1] was de afmeting van de bekisting nog te meten. De overige graven waren halverwege de kist verstoord, zodat alleen het meest oostelijke of westelijke deel van de begraving overbleef. Verder is er nog een deel van een fundament rond een afgebroken steunbeer blootgelegd [F2]. Het is hoogstwaarschijnlijk niet een restant van de westelijke toren, want het fundament is 134 cm op zijn breedst (oost-west gemeten). Een deel van het terrein is verstoord door de ingraving van drie (niet oude) grote rioolputten [F3] (zie Figuren 6 en 7).

Figuur 7a-d: Appingedam, Nicolaïkerk II: de foto van grondspoor 2 is genomen vanuit het westen in de richting van het oosten; de overige foto's zijn genomen vanuit het oosten naar het westen. Grondspoor 1 (linksboven) zijn de zijwanden van een 184 cm lange kist te zien. De rioolbuis loopt net ten westen van de kist. Rechtsboven zijn de fundamente te zien van een afgebroken steunbeer, bestaand uit zachte baksteen en kalkmortel (spoor 2). Linksonder is de meest noordelijke van de drie riooldeksels te zien (grondspoor 3). Grondspoor 4 is op de foto rechtsonder te zien en bestaat uit een deel van een graf met links van de meetlat nog een deel van het skelet zichtbaar.

Figuur 7e-h: Appingedam, Nicolaïkerk II: de foto's zijn genomen vanuit het oosten richting het westen. De graven op de foto's van grondsporen 5, 6 en 7 zijn in het westen verstoord door de ligging van de rioolput. Grondspoor 8 is het westelijke deel van een graf, verstoord door het ingraven van de rioolbuis. Op de foto linksboven is links van het graf een hengel van de kist te zien.

Figuur 7 i: Appingedam, Nicolaïkerk II: foto van grondspoor 9, genomen in de richting van het westen. De omlijning van de bekisting is hier duidelijk zichtbaar.

In het noordelijke deel zijn vier resten van begravingen gevonden (zie Figuren 8 en 9). Grondsporen F11 en F16 zijn doorsneden door de latere Franse School. De andere twee graven (F14 en F15) zijn verstoord door de aanleg van twee leidingen. Ten zuiden van een puinbaan die noord-zuid loopt (F10), zijn menselijke botten herbegraven, waarschijnlijk afkomstig van de laatste restauratie aan de kerk (F13). Een grote verstoring werd hier gevormd door een regenbak waar een latere waterleiding dwars doorheen was geboord (F12). In het uiterste noorden leek eerst een fundering aanwezig te zijn, maar het bleek recent baksteen te zijn in combinatie met oude, hergebruikte kloostermoppen (F17; afmeting circa 26x12,5x5,5 centimeter).

Figuur 9 a-d: Appingedam, Nicolaïkerk II: alle foto's zijn genomen in de richting van het noorden. Linksboven de puinbaan met links ervan het herbegraven skeletmateriaal dat hier verzameld wordt voor een latere herbegraving. Grondspoor 11 rechtsboven is een deel van een graf, verstoord door de bouw van de Franse School. Onder is de regenbak te zien waar een waterleiding doorheen loopt. Rechtsonder zijn de tegels te zien waarmee de vloer was bedekt.

Figuur 10 a-d: Appingedam, Nicolaïkerk II: foto's van vondsten die tijdens de graafwerkzaamheden zijn gedaan. Linksboven tegels en bouw materiaal (a), rechtsboven een inktpotje, een scherf steengoed en een deel van een muur (b), linksonder twee fragmenten dakpannen (c) en rechtsonder een stuk lood van een glas in lood raam, een stuk brons en een klein voorwerp van brons (waarschijnlijk een deel van een handvat).

Vondsten

De vondsten bestaan voornamelijk uit skeletmateriaal, vooral in het noordelijke deel waar skeletten zijn herbegraven (zie Figuur 8). Dit materiaal is verzameld voor wederom een herbegraving op het terrein rond de kerk. Een groot deel van de vondsten zijn ijzeren delen kistbeslag, zoals nagels en handvatten. Verder zijn er nog fragmenten bouwmetaal gevonden, een glazen inktpotje, dierlijk bot, enkele scherven aardewerk, een deel van een glas en lood raam en een voorwerp van brons, mogelijk een deel van een klein handvat. Voor een indruk van de vondsten wordt verwezen naar Figuur 10. Hierbij moet worden opgemerkt dat alle vondsten uit verstoorde lagen komen.

Figuur 10 e-f: Appingedam, Nicolaïkerk II: foto's van de ijzeren vondsten; links de handvatten van de grafkisten en rechts veel nagels en nog enkele niet geïdentificeerde delen van kistbeslag.

5 Conclusies en advies

De graafwerkzaamheden tussen de Franse School en de Nicolaïkerk zijn in juli 2007 vier dagen lang archeologisch begeleid. In het Programma van Eisen werden drie onderzoeksvragen gesteld.

- 1 - *Zijn in het onderzoeksgebied (funderings-)resten van de oorspronkelijke toren van de kerk aanwezig?* Deze funderingsresten zijn niet in het vlak aangetroffen. Het lijkt aannemelijk dat de reeds bestaande gang tussen Franse School en de kerk op de plek van de fundering staan (in het midden van de kerk) of dat de stenen van de toren zijn hergebruikt. Er werden wel losse kloostermoppen aangetroffen en enkele hergebruikt in het noordelijke deel van het plangebied.
- 2 - *Zijn er op de onderzoekslocatie nog andere archeologische indicatoren aanwezig van stedelijke ophogingslagen, wierdelagen, ophogingslagen van het kerkhof, funderingsresten van voorganger van de Franse School, resten van begravingen?* Ophogingslagen en andere funderingsresten zijn niet aangetroffen. Wel zijn er in totaal elf resten van begravingen te voorschijn gekomen. De meeste waren verstoord, maar over het algemeen was de omtrek van de kist goed zichtbaar.
- 3 - *En zo ja, wat is de omvang, ouderdom, gaafheid en conserveringsgraad van deze resten?* Niet van toepassing.

Het verwachtingsmodel is redelijk uitgekomen. Het terrein is erg verstoord door eerdere leidingen, bouwwerkzaamheden en herbegravingen. Evenals ten noorden van de kerk is de bovengrond hierdoor verstoord. De diepere delen van de grondsporen (zoals de bodemplaat van de kisten en de onderste paar centimeter van de rand) zijn over het algemeen nog wel intact.

Advies

Wegens de verstoorde bovenlaag adviseren wij om bodemingrepen die dieper dan ongeveer een halve meter onder het huidige maaiveld zullen worden uitgevoerd te laten vooraf gaan door een archeologische opgraving of in overleg met de provinciaal archeoloog door een archeologische begeleiding door een hiertoe gecertificeerd bedrijf. Hiervoor is een door het bevoegd gezag goedgekeurd Programma van Eisen

Mochten er onverhoopt bij ondiepe graafwerkzaamheden rond de kerk archeologische vondsten worden gedaan of sporen worden aangetroffen, dienen deze gemeld te worden bij de gemeente Appingedam en aan de provinciaal archeoloog, conform monumentenwet 1988, artikel 53 en 54.

Appendix I

Archeologische periodes

<i>Paleolithicum:</i>	<i>tot 8.800 vC</i>	<i>IJzertijd:</i>	<i>800 - 12 vC</i>
Paleolithicum vroeg:	tot 300.000 BP	IJzertijd vroeg:	800 - 500 vC
Paleolithicum midden:	300.000 - 35.000 BP	IJzertijd midden:	500 - 250 vC
Paleolithicum laat:	35.000 BP - 8.800 vC	IJzertijd laat:	250 - 12 vC
Paleolithicum laat A:	35.000 - 18.000 BP		
Paleolithicum laat B:	18.000 BP - 8.800 vC	<i>Romeinse tijd:</i>	<i>12 vC - 450 nC</i>
		Romeinse tijd vroeg:	12 vC - 70 nC
<i>Mesolithicum:</i>	<i>8.800 - 4.900 vC</i>	Romeinse tijd vroeg A:	12 vC - 25 nC
Mesolithicum vroeg:	8.800 - 7.100 vC	Romeinse tijd vroeg B:	25 - 70 nC
Mesolithicum midden:	7.100 - 6.450 vC	Romeinse tijd midden:	70 - 270 nC
Mesolithicum laat:	6.450 - 4.900 vC	Romeinse tijd midden A:	70 - 150 nC
		Romeinse tijd midden B:	150 - 270 nC
<i>Neolithicum:</i>	<i>5.300 - 2.000 vC</i>	Romeinse tijd laat:	270 - 450 nC
Neolithicum vroeg:	5.300 - 4.200 vC	Romeinse tijd laat A:	270 - 350 nC
Neolithicum vroeg A:	5.300 - 4.900 vC	Romeinse tijd laat B:	350 - 450 nC
Neolithicum vroeg B:	4.900 - 4.200 vC		
Neolithicum midden:	4.200 - 2.850 vC	<i>Middeleeuwen:</i>	<i>450 - 1.500 nC</i>
Neolithicum midden A:	4.200 - 3.400 vC	Middeleeuwen vroeg:	450 - 1.050 nC
Neolithicum midden B:	3.400 - 2.850 vC	Middeleeuwen vroeg A:	450 - 525 nC
Neolithicum laat:	2.850 - 2.000 vC	Middeleeuwen vroeg B:	525 - 725 nC
Neolithicum laat A:	2.850 - 2.450 vC	Middeleeuwen vroeg C:	725 - 900 nC
Neolithicum laat B:	2.450 - 2.000 vC	Middeleeuwen vroeg D:	900 - 1.050 nC
		Middeleeuwen laat:	1.050 - 1.500 nC
<i>Bronstijd:</i>	<i>2.000 - 800 vC</i>	Middeleeuwen laat A:	1.050 - 1.250 nC
Bronstijd vroeg:	2.000 - 1.800 vC	Middeleeuwen laat B:	1.250 - 1.500 nC
Bronstijd midden:	1.800 - 1.100 vC		
Bronstijd midden A:	1.800 - 1.500 vC	<i>Nieuwe tijd:</i>	<i>1.500 - heden</i>
Bronstijd midden B:	1.500 - 1.100 vC	Nieuwe tijd A:	1.500 - 1.650 nC
Bronstijd laat:	1.100 - 800 vC	Nieuwe tijd B:	1.650 - 1.850 nC
		Nieuwe tijd C:	1.850 - heden

Appendix II

Appingedam, Nicolaïkerk II
boorprofielen en bodembeschrijving volgens NEN5104

Appendix III

Sporenlijst en Vondstenlijst

Sporenlijst

Spoornr	N- of Z-deel	NAP in cm	Omschrijving	Datering
1	Z	A +64 B +58	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
2	Z	A +109 B +79 C +82	Fundament rond steunbeer kerk	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
3	Z	+84	Bovenkant rioolput	Recent
4	Z	+67	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
5	Z	+60	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
6	Z	+50	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
7	Z	+52	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
8	Z	+55	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
9	Z	+55	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
10	N	+95	Puinbaan met veel bot materiaal ernaast	Recent / herbegraven
11	N	+54	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
12	N	A +119 B -38	Regenbak	(Sub-)recent
13	N	+85	Bot-concentratie naast drainage	Recent / herbegraven
14	N	+60	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
15	N	+65	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
16	N	+42	Graf	Late Middeleeuwen / Nieuwe tijd
17	N	+117	Kloostermoppen hergebruikt met recente baksteen	Recent

Vondstenlijst

vondstnr	N / Z deel	materiaal	datering	omschrijving	Figuur nr
1	N	aardewerk	LME	2 profielstenen van gewelf	10a
2	N	aardewerk	LME	3 tegels groen glazuur (11,7x11,5 cm; 11,7x12 cm; 14,4x14,2 cm) 1 tegel geel glazuur (17x17 cm)	10a
3	Z	glas	onbekend	inktpotje	10b
4	N	aardewerk en muur	LME-NT	1 scherf steengoed aardewerk, 1 fragment geschilderd muur	10b
5	Z	aardewerk	LME	1 fragment dakpan met nop	10c
6	N	aardewerk	LME	1 fragment dakpan met gat	10c
7	Z	brons	LME	1 stuk brons, afkomstig van bronsbewerking	10d
8	Z	lood	LME	1 stuk lood van glas in lood raam	10d
9	N	brons	LME-NT	1 stuk beslag voor aan klein handvat?	10d
10	Z	leisteen	LME-NT	fragment leisteen, mogelijk van dak	-
11	Z	verbrande klei	onbekend	fragment verbrande klei, lijkt niet goed gebakken baksteen	-
12	Z	bot (dierlijk)	onbekend	3 fragmenten dierlijk bot (rond) (weggeselecteerd)	-
13	N+Z	ijzer	LME	6 kisthandvatten en 2 fragmenten	10e
14	N+Z	ijzer	LME	kistnagels 15; 7 onderdelen kist onbekend	10f

Appendix IV

Programma van Eisen